

דבר תורה לפרשת שלח לך – הרב ד"ר מיכאל אברהם

לתור ולראות: על שתי תפיסות של המציאות

פרשתנו עוסקת במרגלים ששלח משה רבינו לתור את ארץ כנען לפני כיבושה. הם חזרו לדווח לבני ישראל, ובנוסף להתפעלותם מן הארץ ופירותיה, רובם מביעים ספיקות קשים באשר ליכולת לכבוש את הארץ ששוכנים בה בני הענק, ועריה מבוצרות עד השמים. כתוצאה מן התיאורים הללו העם בוכה, קורע את בגדיו ומבקש לשוב מצרימה. רק יהושע בן נון וכלב בן יפונה עומדים מנגד ומתארים את הארץ כטובה מאד מאד. הקב"ה קוצף על בני ישראל ונשבע שאף אחד מהם לא יכנס לארץ. חז"ל מרחיבים את השלכותיו של חטא המרגלים שהתרחש בט' באב, ואומרים לנו שמפירותינו הבאושים אנו 'אוכלים' לאורך הדורות (בעיקר בתאריך ט' באב שהוא מועד לפורענות לאורך ההיסטוריה: אתם בכיתם בכיה של חניס ואני עושה לכם בכיה לדורות).

ישנם קשיים רבים בפרשה זו. ראשית, לכאורה המרגלים רק דיווחו על מה שראו, שהרי בדיוק לכך נשלחו, ומדוע היה עליהם לשקר? תפקידו של מרגל הוא לדווח, ולא לשמור על מורל הציבור. מודיעין שפועל במטרה לשמור על מורל העם הוא מודיעין כושל שמשעבד את המציאות לאינטרסים של תעמולה. זהו מרשם לאסון. גם בצד החיובי של המרגלים ניתן לראות את אותה תופעה: יהושע וכלב משיבים כנגד העם והמרגלים: "טובה הארץ מאד מאד". זוהי תשובה תמוהה, שהרי המרגלים אינם כופרים בכך, הם רק פסימיים באשר לסיכוי לכבוש אותה. מעבר לכך, אם אכן הערכתם של המרגלים הייתה שהארץ אינה טובה ("ארץ אוכלת יושביה"), מדוע יהושע וכלב, שרק העריכו את הדברים שונה, הם טובים יותר?

יש שהסבירו שחטאם של המרגלים היה בכך שהם לא הסתפקו בדיווח על העובדות אלא הוסיפו גם הערכות משלהם. הערכות אינן תלויות רק בעובדות, ובקביעתן יש להתחשב בגורמים נוספים (עזרה אלוקית, מורל וכדומה). גם העם חטא בכך שקיבל את ההערכות שלהם, בעוד שהיה עליו להתייחס רק לעובדות, ולקבוע בהתאם את תכנית המערכה. לפי גישה פרשנית זו, יהושע וכלב נבדלים מן המרגלים לא באופטימיות שלהם אלא בהסתפקותם בדיווח עובדתי גרידא. הארץ טובה, זו עובדה שמוסכמת גם על עמיתיהם החוטאים. את ההערכות הם משאירים למנהיגות. אני לא לגמרי בטוח שהמרגל עצמו לא אמור לנסות ולהציע הערכות משלו. סוף סוף, הוא זה שהיה שם וראה את הדברים ממקור ראשון. אבל דווקא הגישה שמרחיבה את תפקידו של המודיעין ומצפה ממנו להערכות מביאה אותי לבעייתיות המהותית שנשקפת בתפקודם של שנים-עשר המרגלים.

נראה שרובד העיקרי של החטא מצוי בראיית המציאות עצמה. יש עיניים שדרך הארץ נראית "אוכלת יושביה", ויש עיניים שראות ש"טובה הארץ מאד מאד". זה קצת תלוי בנקודת המבט. ושוב, אין בכוונתי לומר שהיה עליהם לייפות את המציאות ולבחור שרירותית בעין אופטימית. טענתי היא שראייה לא משוחדת אבל מעמיקה יותר הייתה מובילה אותם להערכה עובדתית שונה. יסוד הדברים הוא שגם מה שברוך כלל נראה כמציאות הוא תוצאה של צורת הצפייה והנחות היסוד של הצופה. חז"ל מספרים שהמרגלים ראו שיושבי הארץ מרבים לקבור את מתיהם, ומכאן הסיקו שהארץ אוכלת יושביה. האמת הייתה שהארץ היא אכן טובה מאד, אלא שהקב"ה עשה להם נס שימותו רבים מיושבי הארץ כדי שתושביה לא ישימו לב ולא יגלו את המרגלים היהודים. אם כן, המציאות גם היא עניין לפרשנות: בעין טובה המציאות טובה, ובעין רעה להיפך.

לאורך כל הפרשה יש פועל שחוזר ומופיע בה שוב ושוב: לתור. זה מתחיל ממש בציווי הראשוני של הקב"ה בתחילת הפרשה (פסוק ב): "שֶׁלַח לְךָ אֲנֹשִׁים וַיִּתְּרוּ אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן...". ובפסוק טז יש דיווח: "אֵלֶּה שְׁמוֹת הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר שְׁלַח מֹשֶׁה לְתוֹר אֶת הָאָרֶץ...". מיד אחר כך בפסוק יז: "וַיִּשְׁלַח אֹתָם מֹשֶׁה לְתוֹר אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן...". ואז בפסוק כא בא המימוש: "וַיַּעֲלוּ וַיִּתְּרוּ אֶת הָאָרֶץ מִמִּדְבַּר צֶן עַד רְחֹב לְבַא חֲמַת". בפסוק כה הם חוזרים: "וַיִּשְׁבוּ מִתּוֹר הָאָרֶץ מְקַץ אַרְבָּעִים יוֹם...". ובפסוק לב מסכמים המרגלים כשבאותו פסוק יש פעמיים

את הפועל לתור: "וַיִּצְיֵאוּ דַבַּת הָאָרֶץ אֲשֶׁר תָּרוּ אֹתָהּ אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר הָאָרֶץ אֲשֶׁר עֲבַרְנוּ בָּהּ לְתוֹר אֹתָהּ אָרֶץ אֲכֹלֶת יוֹשְׁבֶיהָ הוּא וְכָל הָעָם אֲשֶׁר רָאִינוּ בְּתוֹכָהּ אֲנָשִׁי מְדוֹת". ולבסוף בפסוקים ו-ז של הפרק הבא, יהושע וכלב עומדים בצד השני, אבל גם הם חלק מאלו שתררו את הארץ: "וַיְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוּן וְכָלֵב בֶּן יִפְנֶה מִן הַתְּרִים אֶת הָאָרֶץ קָרְעוּ בְּגִדֵיהֶם: וַיֹּאמְרוּ אֶל כָּל עַדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר הָאָרֶץ אֲשֶׁר עֲבַרְנוּ בָּהּ לְתוֹר אֹתָהּ טוֹבָה הָאָרֶץ מְאֹד".

לפחות בעברית של ימינו הפועל לתור הוא משורש תיור, כלומר להתבונן כתייר שעובר ורואה את מה שעל פני השטח. זוהי התבוננות שטחית שרואה ארץ שאוכלת את יושביה שמתים בהמוניהם, בלי לטרוח להתבונן יותר לעומק שזה קורה בדיוק במקומות שבהם הם עצמם עוברים. אם נשווה לכאן את המרגלים של יהושע, הם כמעט לא עוברים את הארץ אלא מראיינים לעומק אישה אחת (רחב) ולומדים ממנה על מורל האנשים, וזהו גם עיקר הדיווח שלהם. זהו הבדל בין מה שקרוי היום "**מחקר איכותני**", לבין מחקר שיטתי סטטיסטי. במחקר איכותני מראיינים ראיונות עומק כמה אנשים, מדגם קטן (ומקווים שמייצג), ומשתמשים בתובנות הללו כדי להסיק מסקנות כלליות יותר. המחקר השיטתי עובד במספרים גדולים ונצמד לנתונים עצמם, ככל האפשר בלי פרשנויות. לכאורה זהו מדע טהור ונקי יותר, אבל הוא שטחי. הוא נצמד למה שרואים, לנתונים האובייקטיביים, ולא מרשה לעצמו לשאול מה עומד מעבר להם. שאלות כאלה נתפסות אצל אנשי המדע הקלסי כספקולציה סובייקטיבית. הם דורשים להיצמד לנתונים האובייקטיביים.

אני כמי שנוטה למדע שיטתי ורואה פגמים רבים במחקר איכותני, בכל זאת רוצה להסב את תשומת הלב למגרעותיו של המדע הקלסי. לפעמים ההיצמדות למראה העיניים ולנתונים החיצוניים יכולה להטעות. נכון שזה נראה כמו ללכת "על בטוח", להיצמד לעובדות, אבל לפעמים הביטחון הגדול שמקבלים נוגע לנתונים שטחיים ומטעים. לא חסרים מקרים שבהם הנתונים הכמותיים משמשים בצורות מגמתיות ומעוותות, ואז השימוש בנתונים רק מרע את המצב.

דומני שסוף הפרשה מציע את התיקון הראוי לחטא המרגלים, ושוב תוך שימוש בהטייה של הפועל לתור (סוף פרק טו, לו – מא):

וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם וְעָשׂוּ לָהֶם צִיצֵת עַל כַּנְּפֵי בְּגֵדֵיהֶם לְדֹרֵתָם וְנָתַנוּ עַל צִיצֵת הַכַּנֵּף פִּתִּיל תְּכֵלֶת: וְהָיָה לָכֶם לְצִיצֵת וּרְאִיתֶם אֹתוֹ וּזְכַרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת יְהוֹשֻׁעַ וְעָשִׂיתֶם אֹתָם וְלֹא תִתְּרוּ אַחֲרַי לְבַבְכֶם וְאַחֲרַי עֵינֵיכֶם אֲשֶׁר אֲתֶם זֹנִים אַחֲרֵיהֶם: לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וְעָשִׂיתֶם אֶת כָּל מִצְוֹתַי וְהִייתֶם קְדוֹשִׁים לֵאלֹהֵיכֶם: אֲנִי יְהוֹשֻׁעַ אֵלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְהִיּוֹת לָכֶם לֵאלֹהִים אֲנִי יְהוֹשֻׁעַ אֵלֹהֵיכֶם:

הפסוק מלמד אותנו מה לעשות כדי שלא נתור אחרי תחושות ראשוניות, מהעניינים או הלב (תרי סרסורי דעבירה): לשים ציצית ולהתבונן בה. כיצד זה עושה את העבודה? על כך אומרים חז"ל (מנחות מג ע"ב ומקבילות):

תניא היה ר' מאיר אומר מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע לכסא הכבוד שנאמר ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר וכתוב כמראה אבן ספיר דמות כסא.

ההתבוננות בתכלת אמורה לרמוז על מה שעומד מאחוריה. אל לנו להתמקד ולהיצמד רק למה שנגלה ישירות לעיניים ולתת לזה למשוך ולהוליך אותנו. התורה דורשת מאיתנו לחשוב מה עומד בבסיסן ובשורשן של התופעות שאנחנו רואים ולהחליט בעצמנו על משמעותם. במקום לתור את הדברים, עלינו לנסות ולחשוף את העומק שביסודם. אולי זהו ההבדל בין "וראיתם אותם וזכרתם..." (לראות כדי להבין את העומק שמעל ובבסיס) שבציצית לבין "לתור את הארץ" של המרגלים.

הגמרא בברכות י ע"א מביאה את המדרש הבא:

אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי מאי דכתיב פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה כנגד מי אמר שלמה מקרא זה לא אמרו אלא כנגד דוד אביו שדר בחמשה עולמים ואמר שירה דר במעי אמו ואמר שירה שנאמר ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו יצא לאויר העולם ונסתכל בכוכבים ומזלות ואמר שירה שנאמר ברכו ה' מלאכיו גברי כח עושי דברו לשמע בקול דברו ברכו ה' כל צבאיו וגו' ינק משדי אמו ונסתכל בדדיה ואמר שירה שנאמר ברכי נפשי את ה' ואל תשכחי כל גמוליו מאי כל גמוליו אמר רבי אבהו שעשה לה דדים במקום בינה טעמא מאי אמר (רבי) + מסורת הש"ס [רב] + יהודה כדי שלא יסתכל במקום ערוה רב מתנא אמר כדי שלא יינק ממקום הטנופת ראה במפלתן של רשעים ואמר שירה שנאמר יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה' הללויה נסתכל ביום המיתה ואמר שירה שנאמר ברכי נפשי את ה' ה' אלהי גדלת מאד הוד והדר לבשת מאי משמע דעל יום המיתה נאמר אמר רבה בר רב שילא מסיפא דענינא דכתיב תסתיר פניך יבהלון תסוף רוחם יגועון וגו'

דוד המלך עבר את כל מה שכל אדם עובר, אבל ידע להתבונן במשמעות הדברים ולשאול מדוע הם כפי שהם. הוא לא תר את כל השלבים שאדם עובר אלא רואה ונוזר. לכן המבט שלו על המציאות הוא אמירת שירה. כשרואים את ההרמוניה שמארגנת את העובדות למסכת אחת שלימה אומרים שירה. כדאי לראות בעניין זה את דברי הרב קוק בעין איה על אתר (בעיקר באות קכח, עד קל).¹

¹ הרחבות ודיון בקשר שעושה הראי"ה בין שירה למדע עמוק, ניתן למצוא בשיעורי על הקטעים הללו (אות [קכז](#) ואות [קכט-קל](#)).